

การศึกษาวิเคราะห์พุทธธรรมในสาขาวิชาชีวิตและความตาย
คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Buddhadhamma Analytical Study in Life and Dead Subject
Faculty of Humanities Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ผศ.ดร.เริงชัย หมื่นชนะ
Asst.Prof.Dr. Rerngchai Muenchana
ภาควิชาจิตวิทยา คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

พุทธธรรม คือ ธรรมะ ที่เป็นคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีถึง ๘,๔๐๐๐ ธรรมชั้นธ (กอง) ที่พระองค์ได้ศึกษาค้นพบเกี่ยวกับความจริงตามธรรมชาติของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตและได้นำออกมาเผยแพร่เปิดเผยแก่ชาวโลก ไม่ว่าพระพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้นมาในโลกนี้หรือไม่อุบัติขึ้นมาในโลกนี้ก็ตาม ความจริงตามธรรมชาตินั้น ๆ ก็มีอยู่แล้ว สาขาวิชาชีวิตและความตาย เป็นสาขาวิชาเดียวและเป็นสาขาแรกที่เปิดในประเทศไทยที่ให้ความสนใจศึกษาพุทธธรรมที่สามารถนำไปใช้ทำความเข้าใจเกี่ยวกับชีวิตและความตาย และได้เปิดการเรียนการสอนมาตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๕๕๑ พบว่า นิสิตที่สนใจเข้ามามีทั้งที่เป็นเยาวชนวัยหนุ่มสาว วัยผู้ใหญ่ และผู้สูงอายุ มีทั้งจบปริญญาโท ปริญญาเอก อาชีพก็มีหลากหลายเข้ามามีการศึกษา แต่ละคนที่เข้ามาก็มีคำถามที่อยากจะค้นคว้าหาความจริง (Touch or stock of knowledge) เกี่ยวกับชีวิตและความตาย จากผลการวิจัย พบว่า ในปี ๒๕๕๒ นิสิตใช้พุทธธรรม ๗ พุทธธรรม คือ ความตาย (๒) ไตรสิกขา (๑) กรรม (๑) เบญจศีลและเบญจธรรม (๑) มรรคมืองค์แปด (๑) และ วิปัสสนากรรมฐาน (๑) ๒๕๕๓ (๑๖ พุทธธรรม) ๒๕๕๔ (๒๓ พุทธธรรม) ๒๕๕๕ (๑๘ พุทธธรรม) ๒๕๕๖ (๘ พุทธธรรม) และ ๒๕๕๗ (๒๐ พุทธธรรม) ในแต่ละปี นิสิตมีการใช้พุทธธรรมแตกต่างกัน เพราะฉะนั้นนิสิตแต่ละรูป/คนจะมีแนวคิดในการเลือกพุทธธรรมให้สอดคล้องกับหัวข้อวิทยานิพนธ์ ความเหมาะสมกับวิทยานิพนธ์

และการนำพุทธธรรมไปใช้ในวิทยานิพนธ์ของตน ดังเช่น พระมหาสุเทพ สุทธิญาโณ ได้เลือกภาวนา ๔ ไปใช้ในวิทยานิพนธ์ของท่าน เพราะท่านได้ศึกษาวิเคราะห์ปัจจัยจิต-สังขมแห่งการมีอายุยืนตั้งแต่ ๑๐๐ ปี ขึ้นไป เป็นต้น^๑

คำสำคัญ: พุทธธรรม, ธรรมชั้นธ, ชีวิตและความตาย

^๑ พระมหาสุเทพ สุทธิญาโณ, “ปัจจัยจิต-สังขมแห่งการมีอายุยืน:กรณีศึกษาผู้มีอายุยืนตั้งแต่อายุ ๑๐๐ ปี ขึ้นไป” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓)

Abstract

Buddhadhamma is the Dhamma which is the Buddha's teaching. It consisted of 84,000 Dhamma-khandhas that the Buddha had studied and enlightened about the natural truth of human beings and living things and brought to preach and disclose to people in the world. The Buddha was born or wasn't born in this world. By naturally that truth happened to be. Life and Dead Subject is the only one subject and a newborn branch in Thailand which has been set up and Interested to study Buddhadhamma with regard to life and dead and started to study in 2009. Until now, it found that students who interested to study this subject come from young, adult and old age Undergraduate graduate soldier police nurse physician model official etc. Each one of them came with touch or stock of knowledge to find out with regard to life and dead and to use Buddhadhamma with their life. From research, it was found that in the year 2009, students had applied many Buddhadhammas with their research work such as Sikhataya Marana Kamma Pancasila and Pancathamma Magga and Vissanabhavana etc. In each year, there are Buddhadhammas which have been applied by students in different manners because each student correctly an idea to select, to appropriate and to bring Buddhadhamma into use with his thesis such as Phramaha Sutep Suthiyano had applied four Bhavanas in his thesis because he had studied critically in psycho-social factors with persons who live beyond the age of 100 years etc.

Keywords : Buddhadhamma, Dhamma-khandha, Life and Dead

บทนำ

ชีวิตและความตาย เป็นสภาวะที่เกิดขึ้นกับสิ่งมีชีวิตที่เกิดมาในโลกนี้ หรือโลกอื่นๆ ที่มีสิ่งมีชีวิตอาศัยอยู่ ชีวิตหนึ่งจะมีกระบวนการ เกิด แก่ เจ็บ และตาย เป็นที่สิ้นสุดของชีวิต ในทางจิตวิทยา ชีวิตหนึ่งมีกระบวนการพัฒนา หรือพัฒนาการ^๒ ตามช่วงวัย เริ่มตั้งแต่อยู่ในครรภ์ วัยทารก วัยผู้ใหญ่ และวัยชรา แต่ละวัยจะมีพัฒนาการเป็นของตนเอง^๓ ในทางพระพุทธศาสนากล่าวว่า การเกิดมีชีวิตของสิ่งมีชีวิตหนึ่งนั้น มีขอบเขตกว้างขวางกว่าตั้งอยู่ในครรภ์คือจะเริ่มตั้งแต่ชาติที่แล้วๆมาว่าได้กระทำการอะไรไว้

^๒ จิราภา เต็งไตรรัตน์, *จิตวิทยาทั่วไป*, (กรุงเทพมหานคร : สามลดา, ๒๕๕๒), หน้า ๕๙.

^๓ กิ่งแก้ว ทรัพย์พระวงศ์, *จิตวิทยาทั่วไป*, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยกรุงเทพ, ๒๕๕๓), หน้า ๘๐.

ไม่ว่าจะเป็นกรรมดี(กุศลกรรม)และกรรมไม่ดี(อกุศลกรรม)^๕ ทั้งกรรมดีและไม่ดีนั้น จะส่งผลให้ชีวิตหนึ่งชีวิตนั้น เกิดในชาติต่อไป ดังสุภาษิตที่ว่า บุคคลพึงประพฤติธรรมสุจริตทุกเมื่อเทอญ ไม่พึงประพฤติธรรมทุจริตเลย ผู้ประพฤติธรรมสุจริต ย่อมนอนเป็นสุข หรือเป็นสุขทุกอิริยาบถ ทั้งในโลกนี้ด้วย โลกหน้าด้วย ซึ่งสรุป ได้ความว่า ถ้าบุคคลทำกรรมดีในชาติที่แล้วมา ก็ย่อมส่งผลดีทั้งในชาตินี้และชาติหน้า^๕

สำหรับความตายนั้น จัดว่าเป็นที่สิ้นสุดของชีวิต ชีวิตหนึ่ง เป็นสิ่งที่บุคคลไม่พึงปรารถนา เป็นการ สิ้นอายุ ขาดโอษฐ์ จิตดับ(จิตจิดในภพปัจจุบันดับลง) จิต(ปฏิสนธิจิต)^๖ หรือวิญญาณ จะไปสู่ภพหรือ ภูมิใหม่ในลักษณะต่อเนื่อง เพราะจิตมีการเกิดดับตลอดเวลา ปฏิสนธิจิตนี้ เปรียบเหมือนกับ DNA^๗ (สารพันธุกรรม)ที่คอยเก็บข้อมูลกรรมดีและกรรมไม่ดีในอดีตชาติ เก็บไว้ในจิตหรือวิญญาณ แล้วส่งไปยัง ปฏิสนธิวิญญาณหรือปฏิสนธิจิตในชาติต่อไป (Offspring) เป็นประชากรของชาตินั้นๆ

ปัจจุบัน การเกิดของประชากรโลกเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ องค์การสหประชาชาติ (UNFPA) กล่าวว่า มีประชากรประมาณ ๕,๐๐๐ ล้านคน (๑๑ กรกฎาคม ๒๕๓๐ คน สำหรับประเทศไทย^๘ คาดว่า ปี ๒๕๖๐ จะมีประชากร ประมาณ ๗๐ ล้านคน แม้ว่าประเทศไทยจะมีประชากร เพิ่มขึ้น แต่อัตราการเกิดของประชากร เด็กไทยลดลง จากปี ๒๕๒๗ อัตราประชากรไทย (๖๐ ล้าน) ๒๕๓๙ (๖๐ ล้าน) ๒๕๔๔ (๖๒ ล้าน) ๒๕๔๕ (๖๓ ล้าน) ๒๕๔๖ (๖๓ ล้าน) ๒๕๖๒ (๗๐ ล้าน) อัตราประชากรเด็กไทย ๒๕๒๗ (๓๖ ล้าน) ๒๕๓๙ (๒๗ ล้าน) ๒๕๔๔ (๒๖ ล้าน) ๒๕๔๕ (๒๔ ล้าน) ๒๕๔๖ (๒๔ ล้าน) ๒๕๖๒ (๒๐ ล้าน) อัตราประชากร ผู้สูงอายุไทย ๒๕๒๗ (๙.๗ ล้านคน) ๒๕๓๙ (๘.๒ ล้านคน) ๒๕๔๔ (๙.๐ ล้านคน) ๒๕๔๕ (๙.๔ ล้านคน) ๒๕๔๖ (๙.๖ ล้านคน) ๒๕๖๒ (๑๔.๗ ล้านคน) จากข้อมูล พบว่า อัตราประชากรไทยเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ อัตรา ประชากรเด็กลดลง แต่อัตราประชากรผู้สูงอายุเพิ่มขึ้น สอดคล้องกับที่ ปราโมทย์ ประสาทกุล และ ปัทมา ว่าพัฒนวงศ์^๙ ได้กล่าวว่า เด็กเกิดในประเทศไทย ลดลงเหลือปีละ ๗.๖ แสนคน จากที่เคยสูงกว่า ล้านคน เมื่อ ๓๐ ปีก่อน ขณะที่คนไทยตายปีละ ๔ แสนคน ช่องว่างคนเกิดและคนตาย ลดลงอย่างรวดเร็ว จากอดีตที่คนไทยมีบุตรประมาณ ๖ คน แต่ปัจจุบัน ลดลงเหลือ ๑.๖ หรือ ๒ คน เป็นส่วนใหญ่

^๕ พระธรรมกิตติวงศ์(ทองดี สุรเตโช), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษา การศึกษาพุทธศาสตร์ ชุด คำวัด**, (กรุงเทพฯ- มหานคร : สามลดา,๒๕๕๖), หน้า ๘๑.

^๖ อัง.ตัก.(ไทย) ๒๐/๒๕/๑๓.

^๗ พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, (กรุงเทพฯ- มหานคร : แมส โปรดักชั่น, ๒๕๕๖), หน้า ๘.

^๘ Watson, J.D. and Crick,F.H.C, **A Structure for Deoxyribose Nucleic Acid**, (New York: Nature, 1953), p.171.

^๙ สำนักงานทะเบียน, **กระทรวงมหาดไทย, ๒๕๕๙.**

^๙ ปราโมทย์ ประสาทกุล และ ปัทมา ว่าพัฒนวงศ์, **สุขภาพไทย**, (มหาวิทยาลัยมหิดล : สถาบันประชากรศาสตร์, ๒๕๕๕), หน้า ๑๒.

จากอัตราการเกิดของเด็กกลดน้อยลงและอัตราผู้สูงอายุมากขึ้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่า อัตราการตายลดน้อยลง คนมองเห็นความสำคัญของชีวิตและความตายมากขึ้น เมื่อเกิดมาแล้ว อยากรมีมีชีวิตอยู่นานๆ ไม่อยากตายหรือจะทำอย่างไรจะมีอายุยาวขึ้น โดยการดูแลบำรุงรักษา เอาใจใส่ชีวิตมากขึ้น ซึ่งพบว่าในโรงพยาบาลในเมืองหลวง การที่จะพบแพทย์ต้องใช้เวลานาน ต้องเตรียมตัวล่วงหน้ามากกว่าสามสี่ชั่วโมง บางคนวันทั้งวันไม่ต้องทำอะไร รอพบแพทย์อย่างเดียว แสดงให้เห็นว่า คนในปัจจุบัน ให้ความสำคัญแก่ชีวิตและความตายมากขึ้น สอดคล้องกับ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ที่กล่าวว่า ชีวิตและความตายเป็นอิตถีปัจจัยยตาย มีความเชื่อมโยงกัน^{๑๐} และที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์^{๑๑} กล่าวว่า ชีวิตและความตายเป็นของคู่กัน แสดงให้เห็นว่าชีวิตและความตายไม่สามารถแยกออกจากกันได้ งานวิจัยชิ้นนี้ จะสามารถนำไปใช้ในรายวิชา ชีวิตและความตายในพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับหลักธรรม ชีวิตหลังความตายและรายวิชา จิตวิทยาแห่งชีวิตและความตาย ที่ว่าด้วยการเผชิญหน้าต่อความเปลี่ยนแปลง

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์พุทธธรรมในสาขาวิชาชีวิตและความตาย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยมีวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้

๑. เพื่อศึกษาแนวคิด และหลักพุทธธรรมเกี่ยวกับชีวิตและความตาย
๒. เพื่อวิเคราะห์พุทธธรรมในสาขาวิชาชีวิตและความตาย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๓. เพื่อเสนอแนะการนำพุทธธรรมในสาขาวิชาชีวิตและความตายไปใช้กับคนไข้และประชาชนทั่วไป คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการศึกษาคุณภาพเชิงภาคสนาม(Field Qualitative Research)รูปแบบการวิจัย มีการศึกษาเอกสารเกี่ยวกับชีวิตและความตาย จากพระไตรปิฎกฉบับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อรรถกถา เอกสารและตำราต่างๆทั้งที่เป็นทางพระพุทธศาสนาและจิตวิทยาตะวันตกเกี่ยวกับชีวิตและความตาย มาวิเคราะห์และสังเคราะห์เนื้อหาต่างๆในเนื้อเรื่องและท้ายเรื่อง งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จะนำเอาวิทยานิพนธ์ ๘๑ เล่ม จำนวน ๘๙ พุทธธรรม มาสำรวจหาพุทธธรรมและคำสำคัญ และเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือแบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัยเป็นการขอความอนุเคราะห์สัมภาษณ์นิสิตที่สำเร็จการศึกษาไปแล้วและยังนำพุทธธรรมไปใช้ในการให้บริการปรึกษาแก่คนไข้ คือ กลุ่มศิลาธรรม ได้ให้ข้อเสนอแนะในการนำพุทธธรรม

^{๑๐} สุลักษณ์ ศิวรักษ์, *ชีวิตและความตายในสังคมสมัยใหม่*, (กรุงเทพมหานคร : เครือข่ายชาวพุทธเพื่อพระพุทธศาสนาและสังคม, ๒๕๕๕), หน้า ๓.

^{๑๑} นิธิ เอียวศรีวงศ์, *ชีวิตและความตายในสังคมสมัยใหม่*, (กรุงเทพมหานคร : เครือข่ายชาวพุทธเพื่อพระพุทธศาสนาและสังคม, ๒๕๕๕), หน้า ๔.

ไปใช้และผลของการนำไปใช้ ในลักษณะต่างๆ แบบสัมภาษณ์นี้ แบ่งออกเป็น ๓ ส่วน คือ แบบที่ ๑ เป็นข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์ แบบที่ ๒ เป็นพุทธธรรมที่นำไปใช้ในวิทยานิพนธ์ของท่านขณะเป็นนิสิต คือแนวคิดในการเลือกพุทธธรรมให้สอดคล้องกับหัวข้อวิทยานิพนธ์ของตน ความเหมาะสมกับหัวข้อวิทยานิพนธ์ พุทธธรรมอื่นๆที่สามารถนำไปใช้ในวิทยานิพนธ์ ตอนที่ ๓ พุทธธรรมที่นำไปใช้ในการให้การศึกษาแก่คนไข้และประชาชนทั่วไป การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยจะนำเอาข้อมูลดิบที่ได้จากการสัมภาษณ์มาจัดทำตาราง หาความถี่ ร้อยละ วิเคราะห์และสังเคราะห์ออกมานำเสนอผลการวิจัยให้เป็นรูปธรรมตามแนวทางวิทยาศาสตร์

ผลการวิจัย

จากการศึกษาเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์พุทธธรรมในสาขาวิชาชีวิตและความตาย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย สามารถสรุปผลการศึกษาจากการวิจัยพบดังนี้

๑. แนวคิดและพุทธธรรมเกี่ยวกับชีวิตและความตาย

๑.๑ พุทธธรรมเกี่ยวกับชีวิต ชีวิตหนึ่งชีวิตนั้น คือ ความเป็นไปขององค์ประกอบทั้งหมดที่มีลมหายใจ ติดต่อกับโลกด้วย อายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ประกอบด้วยขันธ์ ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และ ใจ มีอายุ มีความเสื่อมสิ้นไป ประกอบด้วยจิตดวงเดียว มีการเกิดและดับตลอดเวลา ชีวิตนี้ไม่เที่ยง มีการเปรียบเทียบชีวิตไว้ดังนี้

๑) เหมือนเมฆหมอกในสารทกาล(ฤดูฝน) เมื่อพายุฝนมากก็จะเกิดเมฆหมอก ไม่นานเมื่อฝนตก เมฆหมอกเหล่านั้นก็จะหายไป^{๑๒}

๒) เหมือนนาฏลีลา เมื่อได้ชมการแสดง บางครั้งก็ชื่นชม บางครั้งก็เกลียด บางครั้งก็เศร้าไปตามบทบาทที่นักแสดงได้แสดงต่างๆนานา^{๑๓}

๓) เหมือนประกายสายฟ้า วูบวาบ รวดเร็ว แสนสั้น บางครั้งเกือบมองไม่เห็นหายไปแล้วโหดร้าย^{๑๔}

๔) เหมือนสายธารที่ไหลมาจากเขาสูง รวดเร็ว ผ่านผ่าน ไม่สามารถหยุดยั้งได้ ห้ามไม่ได้ คิดไม่ออก นึกไม่ถึง^{๑๕}

๕) การใช้ชีวิตอย่าหลอกตัวเอง จงทำความเข้าใจ เรียนรู้ชีวิตของตนเองอย่างถ่องแท้^{๑๖}

^{๑๒} โชเกียว รินโปเช่, เฟงพินิจ ชีวิตและความตาย, (กรุงเทพมหานคร : เกล็ดไทย ๒๕๕๑), หน้า ๑๐.

^{๑๓} อ่างแล้ว.

^{๑๔} อ่างแล้ว.

^{๑๕} อ่างแล้ว.

^{๑๖} อ่างแล้ว.

๑.๒. พุทธธรรมเกี่ยวกับความตาย ชีวิตมีความตายเป็นที่สุด เกิดได้กับทุกคนไม่เลือกเวลา เป็นการสลายไปแห่งขั้น การขาดชีวิตินทรีย์ ความตายมี ๒ ประการ คือ กาลมรณะ คือการตายเพราะ สิ้นบุญ สิ้นอายุ หรือทั้งสิ้นบุญและอายุ และ อกาลมรณะ คือสิ้นอำนาจกรรม อาจเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่ว ถ้าสิ้นกรรมดีก็อาจจะไปเกิดในภพภูมิที่ดี ถ้าสิ้นหรือตายไป เพราะกรรมไม่ดีก็อาจจะไปเกิดในภพภูมิที่ไม่ดี^{๑๗} ในทางจิตวิทยาเน้นไปที่สัญชาตญาณ คือถ้าบุคคลมีแนวโน้ม เบื่อหน่ายไม่พอใจตนเอง ก็จะเข้าสู่ อากาที่บ่งบอกว่าบุคคลนั้นเข้าสู่หนทางแห่งความตาย(สัญชาตญาณมรณะ) หรืออีกแนวคิดหนึ่งของ Travis Langley นักจิตวิทยาชาวอเมริกัน ที่ได้เขียนหนังสือชื่อว่า Walking Dead Psychology : Psych of the Living (1905) ใช้ทฤษฎี Terror Management Theory ในการจัดการกับความเดือดร้อน เหตุการณ์ สยดสยอง การก่อการร้าย จนทำให้เกิดความเสีย หรือคนตายเกิดขึ้น คนตายคงไม่รับรู้รับทราบ แต่สำหรับ ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่จะจัดการอย่างไรกับเหตุการณ์ร้ายนั้นๆ^{๑๘}

๒. พุทธธรรมเกี่ยวกับชีวิตและความตาย

ในการวิจัยครั้งนี้ได้ศึกษาวิเคราะห์วิทยานิพนธ์ของนิสิตที่เป็นพระ ขรวาสชายและหญิงจำนวน ๘๑ รูป/คน ตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๕๕๒-๒๕๕๗ ผลการวิจัยพบดังนี้

๒.๑ ปี ๒๕๕๒ มีพุทธธรรม ๗ พุทธธรรม ได้แก่ ความตาย (๒ พุทธธรรม) นอกนั้นอย่างละหนึ่ง พุทธธรรมคือ ไตรสิกขา กรรม เบญจศีลและเบญจธรรม มรรคมืองค์แปด และวิปัสสนากรรมฐาน

๒.๒ ปี ๒๕๕๓ มีพุทธธรรม ๑๖ พุทธธรรม ได้แก่ ความตาย มรณสติ (๒ พุทธธรรม) นอกนั้น อย่างละหนึ่งพุทธธรรม คือ เมตตากุฎา โลกธรรมแปด บทสวดมนต์ คาถาชินบัญชร วิปัสสนากรรมฐาน กรรมและความเชื่อ อริยสัจสี่ ไตรสิกขา ปฏิจจสมุปบาท ไตรลักษณ์ ผัสสะ กรรมฐาน การปฏิบัติธรรม

๒.๓ ปี ๒๕๕๔ มีพุทธธรรม ๒๓ พุทธธรรม ได้แก่ มรณานุสติ ความตาย มรณสติ (๑๐ พุทธธรรม) ไตรลักษณ์ (๕ พุทธธรรม) นอกนั้นอย่างละหนึ่งพุทธธรรม คือ อนิจจัง ชั้น ๕ ธาตุ ๔ พรหมวิหาร ๔ กัลยาณมิตรธรรม สังคหัตถุ ศีล ๕ และสมาธิ

๒.๔ ปี ๒๕๕๕ มีพุทธธรรม ๑๘ พุทธธรรม ได้แก่ ความตายและมรณสติ (๓ พุทธธรรม) อริยสัจ ๔ (๒ พุทธธรรม) (ไตรลักษณ์ (๒ พุทธธรรม) นอกนั้นอย่างละหนึ่งพุทธธรรม คือ ภาวนา ๔ สันโดษ ๔ ความโกรธ สังสารวัฏ กรรม สุนทรียตา ทาน สมาธิ บุญกิริยาวัตถุสิบ พุทธธานุสติ โยนิโสมนสิการ

๒.๕ ปี ๒๕๕๖ มีพุทธธรรม ๘ พุทธธรรม ได้แก่ ไตรสิกขาและ สังคหัตถุ ๔ (๔ พุทธธรรม) นอกนั้นอย่างละหนึ่งพุทธธรรม คือ มรณสติ สมาธิบำบัด ศีล ๕ สติปัญญา ๔

^{๑๗} พระพุทธโฆสจารย์, วิสุทธิมรรค เล่ม ๒ ภาคสมาธิ ปริเฉทที่ ๘ อนุสติกัมมัฏฐาน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๑-๔.

^{๑๘} Travis Langley, *Walking Dead Psychology: Psy of the Living*, (USA: Handerson State University 2017), p.10.

๒.๖ ปี ๒๕๕๗ มีพุทธธรรม ๒๐ พุทธธรรม ได้แก่ มรณสติ ความตาย (๔ พุทธธรรม) ไตรสิกขา (๒ พุทธธรรม) พรหมวิหาร ๔ (๒ พุทธธรรม) (ไตรลักษณ์ (๒ พุทธธรรม) นอกนั้นอย่างละหนึ่งพุทธธรรม คือ พละ ๕ จริต ๖ จิตนคร วิปัสสนากรรมฐาน อิทธิบาท ๔ ปรมัตถธรรม ๔ บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ชั้น ๕ อริยสัจ ๔ และกรรม

๒.๗ พุทธธรรมเกี่ยวกับชีวิตและความตายจำแนกตามความถี่และร้อยละของเรื่องเรียงตามลำดับจากมากไปหาน้อย พบดังนี้

- ๑) ความตาย มรณสติ มรณานุสติ จำนวน ๒๐ พุทธธรรม (๔๔.๔๕ %)
- ๒) ไตรลักษณ์ จำนวน ๙ พุทธธรรม (๒๐.๐๐ %)
- ๓) ไตรสิกขา จำนวน ๖ พุทธธรรม (๑๓.๓๔ %)
- ๔) กรรมและความเชื่อ (๔ พุทธธรรม) วิปัสสนากรรมฐาน (๔ พุทธธรรม) อริยสัจ ๔ (๔ พุทธธรรม) จำนวนอย่างละ ๔ พุทธธรรม (๘.๘๘%)
- ๕) สังคหวัตถุ ๔ จำนวน ๓ พุทธธรรม (๖.๖๗ %)
- ๖) สติปัฏฐาน ๔ (๒ พุทธธรรม) ศีล ๕ (๒ พุทธธรรม) สมาธิ (๒) บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ (๒) พรหมวิหาร ๔ (๒) จำนวนอย่างละ ๒ พุทธธรรม (๔.๔๕%)
- ๗) นอกนั้นอย่างละหนึ่ง มีเบญจศีลเบญจธรรม มรรคมงคล ๘ เมตตากรุณา โลกธรรม ๘ เป็นต้น อย่างละ ๑ พุทธธรรม เรื่อง (๒.๒๓%)

พุทธธรรมหมายเลข ๑-๖ คือ ความตาย มรณสติ มรณานุสติ ไตรลักษณ์ ไตรสิกขา กรรมและความเชื่อ สังคหวัตถุ ๔ และสติปัฏฐาน ๔ นี้ ผู้วิจัยจะนำไปวิจัยต่อยอดในการวิจัยระยะที่ ๒ (Face 2)

๓. พุทธธรรมที่นำไปใช้ในการให้การปรึกษาแก่คนไข้และประชาชนทั่วไป

๓.๑ พุทธธรรมที่นำไปใช้ในการให้การปรึกษาคนไข้ในโรงพยาบาล ผลการสัมภาษณ์ พบว่า มีการใช้พุทธธรรมอยู่สองพุทธธรรมคือ อริยสัจ ๔ ที่จะช่วยให้คนไข้ตระหนักถึงความกลัว ความวิตกกังวล มองเห็นทุกข์ที่กำลังเผชิญอยู่ มีความไม่ประมาทในการใช้ชีวิตที่เหลืออยู่^{๑๙} และพรหมวิหารสี่ โดยเฉพาะ เมตตา เพราะผู้ป่วยมีความทุกข์อยากจะหายจากทุกข์คือความป่วยที่กำลังเผชิญอยู่ ใช้เมตตาเพื่อให้ผู้ป่วยมีความสุขเพิ่มขึ้น ให้อยอมรับความจริงคือความป่วยที่กำลังเป็นอยู่^{๒๐}

๓.๒ หลักธรรมที่ใช้ในการให้การปรึกษาประชาชนทั่วไป ผลการสัมภาษณ์ พบว่า มีหลักธรรมคือ พรหมวิหาร ๔ (การให้ความรัก เมตตา) สังคหวัตถุ ๔ (พูดจาด้วยวาจาเพราะ วางตนเหมาะสม)

^{๑๙} สัมภาษณ์ พระมหาสุเทพ สุทธิญาโณ, วัดสังฆะวิศยาราม, กรุงเทพมหานคร : ๑๑๐ ซอยสามเสน ๑ ถนนสามเสน แขวงวัดสามพระยา เขตพระนคร ๑๐๒๐๐, วันที่ ๕ กันยายน ๒๕๖๐.

^{๒๐} พระมหาภูมิจาย อคคปณโณ, วัดเขาวัง, ราชบุรี, วันที่ ๑๗ ตุลาคม ๒๕๖๐.

โยนิโสมนสิการ (การฟัง ใคร่ครวญพิจารณาแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น) และวิปัสสนา (จะช่วยให้ผู้ป่วยเกิดความรู้อะไร ปัญหาและปล่อยวางบ้างไม่มากก็น้อย)

๓.๓ ปัจจุบัน นิสิตมีการจัดตั้งกลุ่มชื่อว่า กลุ่มอาสาชิลานธรรม โดยมีวัตถุประสงค์

๑) เพื่อเยียวยาผู้ป่วยและญาติให้สามารถยอมรับและเผชิญกับความทุกข์ตามความเป็นจริง

๒) ให้มีแนวทางแก้ไขความทุกข์และพัฒนาตนตามศักยภาพ

๓) สร้างและพัฒนานิสิตที่เข้ามาศึกษาวิชาชีวิตและความตายเป็นที่ปรึกษาคลายทุกข์คนไข้ กลุ่มจะแบ่งงานออกเป็น ด้านคลินิกเยี่ยมไข้ ด้านอบรมให้ความรู้ และด้านพัฒนาบุคลากร มีการทำงานอย่างเป็นระบบ

ข้อเสนอแนะจากผลการวิจัย

๑. ข้อเสนอแนะจากการนำผลการวิจัยไปใช้

๑.๑ สาขาวิชาชีวิตและความตายนั้นได้เปิดให้มีการเรียนการสอนในคณะมนุษยศาสตร์ โดยท่านอธิการบดีองค์ปัจจุบัน(พระพรหมบัณฑิต)(ประยูร ธมฺมจิตฺโต)ได้มอบหมายให้ทางคณะมนุษยศาสตร์เปิดดำเนินการมาตั้งแต่พุทธศักราช ๒๕๕๑ และได้เปิดดำเนินการมาจนถึงปัจจุบัน เป็นวิชาที่เหมาะสมกับผู้ที่ต้องการศึกษาเกี่ยวกับชีวิตและความตาย และสังคมที่มีความขัดแย้งสูงเช่นปัจจุบัน

๑.๒ ในสาขานี้ นิสิตจะต้องรู้จักบูรณาการหลักจิตวิทยาและพุทธธรรมต่างๆ เข้าด้วยกันอย่างกลมกลืนเหมาะสมตามกรอบของวิทยาศาสตร์ จากการที่เปิดการเรียนการสอนมานิสิตได้นำเอาพุทธธรรมต่างๆมาใช้ในวิทยานิพนธ์ของตนอย่างหลากหลาย งานวิจัยชิ้นนี้มีวัตถุประสงค์หลักคืออยากทราบว่า นิสิตนำเอาพุทธธรรมนั้นๆมาใช้เหมาะสมหรือไม่อย่างไร จากผลการวิจัยพบว่า พุทธธรรมที่นิสิตนำเอาใช้มากที่สุดคือ

๑) ความตาย มรณสติ มรณานุสติ

๒) ไตรลักษณ์

๓) ไตรสิกขา

๔) กรรมและความเชื่อ วิปัสสนากรรมฐาน และอริยสัจสี่

๕) สังคหวัตถุสี่

๖) สติปัญญา สี่ลห่า สมาธิ บุญกิริยาวัตถุสิบ และและพรหมวิหารสี่

๑.๓ ควรมีการนำเอาผลการวิจัยเกี่ยวกับพุทธธรรมที่พบแล้วดังกล่าวไปศึกษาในลักษณะต่างๆ เช่น ศึกษาให้ลึกถึงต้นเหตุเกิดหรือที่มาของหลักธรรมแต่ละอย่างอย่างเข้าใจถ่องแท้ทั้งภาคทฤษฎี และภาคปฏิบัติ มีการนำเอาไปทดลองใช้ เป็นระยะๆจนได้ผลที่แน่นอนเป็นรูปธรรม

๑.๔ ควรมีการพานิสิตไปสนทนารธรรมกับพระเถระที่มีความชำนาญในหลักธรรมข้อนั้นๆ หรือพาไปศึกษาศุณย์เรียนรู้เกี่ยวกับการนำหลักธรรมไปประยุกต์ใช้ อาจจะเป็นของพระ เอกชน หรือหน่วยราชการ

๒. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

๒.๑ การศึกษาวิเคราะห์พุทธธรรมในสาขาวิชาชีวิตและความตายนี้ เป็นการวิจัยเพื่ออยากจะรู้ว่าตั้งเปิดการเรียนการสอนรายวิชานี้ขึ้นมา มีหลักธรรมอะไรบ้างที่นิสิตนำเอาไปใช้ในวิทยานิพนธ์ของตนมาก เป็นระยะที่ ๑ ผู้วิจัยมีความประสงค์ จะทำต่อยอดอีก ๒ ระยะคือ ระยะที่ ๒ และ ๓

๒.๒ ในระยะที่ ๒ นี้จะเป็นการนำเอาหลักธรรม ๖ หัวข้อดังกล่าว ไปศึกษาถึงพัฒนาการของหลักธรรมนั้นๆจากพระไตรปิฎก จากอรรถกถาจารย์ อนุฎีกาและจากผลงานวิจัยของนิสิตสาขาวิชาชีวิตและความตายมาเปรียบเทียบกัน ในด้าน ความหมาย เนื้อหา ภาษา เป็นต้น โดยตั้งชื่อว่า การสังเคราะห์เปรียบเทียบพัฒนาการพุทธธรรมในพระไตรปิฎก อรรถกถาจารย์ อนุฎีกาและผลการวิจัยของนิสิตสาขาวิชาชีวิตและความตายร่วมสมัย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (Face 2)

๒.๓ ในระยะที่ ๓ จะเป็นการกำหนดรูปแบบพุทธธรรมร่วมสมัยของพุทธธรรมในสาขาวิชาชีวิตและความตายเพื่อนำเอาไปใช้กับคนไข้และผู้สูงอายุ โดยจะตั้งชื่อว่า โมเดลพุทธธรรมร่วมสมัยที่มีต่อการให้การปรึกษาคนไข้ และผู้สูงอายุ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (Face3)

บรรณานุกรม

- กิ่งแก้ว ทรัพย์พระวงศ์. **จิตวิทยาทั่วไป**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยกรุงเทพ, ๒๕๕๓.
- จิราภา เต็งไตรรัตน์. **จิตวิทยาทั่วไป**. กรุงเทพมหานคร : สามลดา, ๒๕๕๒.
- โชเกียรติ รินโปเช. **เพ่งพินิจชีวิตและความตาย**. กรุงเทพมหานคร : เคล็ดไทย, ๒๕๕๑.
- นิธิ เอี้ยวศรีวงศ์. **ชีวิตและความตายในสังคมสมัยใหม่**. กรุงเทพมหานคร : เครือข่ายชาวพุทธเพื่อ พระพุทธศาสนาและสังคม, ๒๕๕๕.
- ปราโมทย์ ประสาทกุล และ ปัทมา ว่าพัฒนางศ์. **สุขภาพไทย**. มหาวิทยาลัยมหิดล: สถาบันประชากรศาสตร์, ๒๕๕๕.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษา การศึกษาพุทธศาสตร์ ชุด คำวัด**. กรุงเทพมหานคร : สามลดา, ๒๕๕๖.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร : แมสโปร ดักชั่น, ๒๕๕๖.
- พระมหาสุเทพ สุทธิญาโณ “ปัจจัยจิต-สังคมแห่งการมีอายุยืน:กรณีศึกษาผู้มีอายุยืนตั้งแต่อายุ ๑๐๐ ปีขึ้นไป”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย** : มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาชีวิตและความตาย** มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย : คณะมนุษยศาสตร์, ๒๕๕๖.

พระพุทธโฆษาจารย์. **วิสุทธิมรรค เล่ม ๒ ภาคสมาธิ ปริเฉทที่ ๘ อนุสติกัมมัฏฐาน**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

สำนักงานทะเบียน กรมการปกครอง, ๒๕๕๙.

สุลักษณ์ ศิวรักษ์. **ชีวิตและความตายในสังคมสมัยใหม่**. กรุงเทพมหานคร : เครือข่ายชาวพุทธเพื่อพระพุทธศาสนาและสังคม, ๒๕๕๕.

สัมภาษณ์:

สัมภาษณ์ พระมหาสุเทพ สุทธิญาโณ . **วัดสังเวชวิศยาราม**. กรุงเทพมหานคร : ๑๑๐ ซอยสามเสน ๑ ถนนสามเสน แขวงวัดสามพระยา เขตพระนคร ๑๐๓๐๐, วันที่ ๕ กันยายน ๒๕๖๐.

สัมภาษณ์ พระมหาภูมิชาย อคคปญโญ. **วัดเขาวัง**. ราชบุรี, วันที่ ๑๗ ตุลาคม ๒๕๖๐.

Crook Robert. **Out of the Body Experience Secaucus**. New Jersey: the Citadel Press, 1970.

Steve Taylor. **10 Way to Protect Yourself in a Terror Attack**. Uk: Sussex Publish, 2017.

_____. **Facing up to Own Mortality**. Uk: Sussex Publish, 2014.

Travis Langley. **Walk Dead Psychology: Psych of the living**. USA : Handerson State University, 2017.

_____. **Wonder Woman Psychology**. USA : Handerson State University, 2017.

Watson, J.D. and Crick, F.H.C. **A Structure for Deoxyribose Nucleic Acid**. New York : Nature, 1953.

Whitton, J. **Life Between Life**. New York : Bantam Books, 1988.